

Arto Jauhiainen,
Joel Kivirauma &
Heikki Kinnari (toim.)

Koulutus hallinnassa

Juhlakirja professori Heikki Silvennoisen
täyttäessä 60 vuotta 23.2.2018

Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta
julkaisusarja A:216

Väitöskirja tohtorin kisällin- näytteenä: Analyysi kolmen yliopiston kasvatustieteellisen alan väitöskirjoista vuosilta 2010–2016

Johdanto

Tutkimus- ja julkaisutoiminta on ollut aina yliopistoille tärkeää ja ominaista, ja siihen kohdistuvat odotukset ja saavutukset ovat lisääntyneet merkittävästi. Esimerkiksi vuonna 2016 kasvatustieteellisellä alalla julkaistiin yhteensä 982 vertaisarvioitua tieteellistä artikkelia ja suoritettiin 111 tohtorintutkintoa (Vipunen 2017). Artikkelimuotoinen väitöskirja yhdistää nämä tutkimuksen edistymisen kaksi keskeistä indikaattoria erityisellä tavalla. Vähintään kolme alkuperäisjulkaisua käsittävät artikkeliväitöskirjat pidentävät oivallisesti laitosten julkaisuluetteloita ja kartuttavat niiden kassaa rahoitusmallin (Asetus 526/2014) kautta.

Väitöskirja on kirjallisena tuotoksena keskeinen osa tohtoroitumista huolimatta siitä, että tutkijakoulutus on myös tutkimusyhteisöön integroitumista ja henkilökohtaista ammatillista kehittymistä. Itse väitöskirjan suhteellinen painoarvo on suurentunut, kun yliopistot ovat viimeisen runsaan vuosikymmenen aikana

asteittain supistaneet 240 op:n tutkintoon kuuluvien muiden opintojen määrää (esim. Vokke 2006; UEF 2016). Väitöskirjan merkitystä korostavat alati tarkentuvat esitarkastus- ja väittelyohjeet, joissa tutkimusraporttiin kohdentuvat arviointikriteerit esitellään entistä määrätietoisemmin.

Tohtorikoulutusta on tutkittu aikojen saatossa aktiivisesti monelta kannalta. Suomessa on oltu kiinnostuneita esimerkiksi esitarkastajien tai vastaväittäjien tekemästä arvioinnista, julkaisutaparatkaisuista, ohjausprosesseista, kirjoittamiskokemuksista tai tohtorikoulutuksen rakentumisesta (esim. Aittola 2004, 2006, 2017; Hannukainen & Brunila 2017; Nummenmaa & Soini 2009; Valo 2013; Vehviläinen 2014). Samantapaiset teemat olivat esillä myös kansainvälisen tuoreimman kirjallisuuden hakuihimme osuneissa lähteissä (Bourke & Holbrook 2013; Burkarda ym. 2014; Holbrook ym. 2014 ja 2015; Horton & Hawkins 2010; Kyvik 2014; Kyvik & Thune 2015; Lindsay 2015; Sharmini, Spronken-Smith, Golding & Harland 2015; Qin 2017).

Tieteellisen tutkimuksen yksi keskeisistä ominaispiirteistä on julkisuus: tutkimus on olemassa viime kädessä vasta, kun se on julkaistu. Myös tulevan tohtorin monivaiheinen ja -vuotinen työprosessi kiteytyy väitöskirjassa. Tämän kirjallisen tuotoksen tulisi kuvata rehellisesti, huolellisesti ja läpinäkyvästi kaikki keskeiset tieteelliset päätökset ja niiden seuraamukset, osoittaa substanssin ja metodin hallintaa sekä tuottaa uutta tieteellistä tietoa. Tähän lopputulokseen kohdistuu artikkelimme kuvaama tutkimus.

Vastaavantapaisia kotimaisia tarkasteluja on alallamme tietämämme mukaan vain kolme: Kivirauma (1998) kuvasi vuosina 1904–1995 ilmestyneiden kasvatustieteen väitöskirjojen paradigmanmuutoksia. Saarinen (2005) teemoitteli nimekkeiden pe-

rusteella vuosina 1994–2004 julkaistujen väitöskirjojen aiheita. Alilan ja Parrilan (2011) raportti sisältää lyhyen yhteenvedon varhaiskasvatuksen vuosien 2006–2010 väitöskirjoista. Nyt esittämämme kolmen yliopiston seitsemän vuotta kattava väitöskirjojen kuvaus tuottaa uutta tietoa ja pureutuu julkaisuihin sisällöllisesti edellä mainittuja tutkimuksia laajemmin.

Saimme analyysillemme hieman taustakehystä neljästä kansainvälisestä lähteestä. Holbrook (2010) on arvioinut Tarton ja Tallinnan yliopistoissa vuosina 2005–2009 julkaistuja kasvatustieteen väitöskirjoja. Tuoreimmasta kansainvälisestä kirjallisuudesta löytyi kolme sosiaalityön väitöskirjojen analyysia: Yhdysvaltalaiset Gringeri, Barusch ja Camhron (2013) perehtyivät vuosien 2008–2010 laadullisten väitöskirjojen (f = 75) epistemologiaan ja metodologiseen pätevyyteen. Horton ja Hawkins (2010) selvittivät interventiotutkimuksen esiintyvyyttä 252 yhdysvaltalaisen väitöskirjan abstrakteissa. Rothwell, Lach, Blumenthal ja Akesson (2015) olivat kiinnostuneita kanadalaisten väitöskirjojen (f = 248) metodisista trendeistä.

Suomessa arviointi on perinteisesti kohdentunut väitöskirjaan, josta väittelijän on katsottu olevan itse vastuussa. Toisaalta väitöskirjojen liittyminen enenevästi senioritutkijoiden tutkimushankkeisiin, ohjauksen systematisoituminen, lisääntyneet mahdollisuudet päätoimiseen väitöskirjatyöhön ja voimistunut odotus artikkelimuotoisesta väitöskirjasta ovat muuttaneet opiskelijan ja ohjaajan vastuunjakoja myös kasvatustieteellisellä alalla. Tällaisia väitöskirjaraportin ulkopuolisia vaikutteita voimme vain sivuta.

Analysoimaamme kokonaisuutta voidaan pitää yhtäältä sisällönanalyttisenä dokumenttitutkimuksena, mutta toisaalta arviointina, jossa arvotamme väitöskirjoja hyödyntäen niiden tavallisia

arviointikriteereitä. Eri yliopistot ovat sanoittaneet arviointikriteereitä hieman eri tavoin, mutta useimmissa esiintyvät ainakin seuraavat kohteet: tutkimusaiheen merkitys (originaliteetti), tutkimuskysymyksen asettaminen, teoreettinen osaaminen (lukenaisuus), metodinen pätevyys (aineiston hankinta ja sen analyysi), tulosten merkitys ja uskottavuus, pohdinta ja johtopäätökset sekä raportointitapa (jäsenitys).

Emme ole luku-urakka huomioiden pystyneet kiinnittämään huomiotaamme kaikkiin edellä lueteltuihin kriteereihin, vaan valinneet vastattavaksemme kysymykset, *millaisia vuosina 2010–2016 kasvatusalalla julkaistut väitöskirjat ovat olleet*

- *rakenteeltaan (muoto, sisällön jäsentely),*
- *lähestymistavoiltaan (tutkimuskysymykset, tutkimusote, aineistot),*
- *arvosanoiltaan ja*
- *lähteistöltään (määrä, laatu)?*

Aittolan (2004, 475–477) rajauksen mukaisesti tarkastelemme väitöskirjoja tieteen sisäisiin kriteereihin pohtimatta esimerkiksi väitöskirjojen tarvetta opetus- ja kasvatustieteellisen tai yliopistojen profiloitumisen kannalta.

Aineisto ja sen hankinta

Valitsimme arvioinnin kohteiksi kolme yliopistoa, jotka edustavat maantieteellisesti Suomea hyvin. Hankimme uuden yliopistolain ajalta eli 1.1.2010–31.12.2016 julkaistut kasvatustieteellisen alan väitöskirjat, joita oli yhteensä 171. Paneuduimme muutamaa keskeisiin tieteellisen tutkimuksen kriteereihin, jotka olivat

kohtuuvaivalla ja -tarkkuudella tunnistettavissa raporteista. Laajuudeltaan 28 178-sivuisesta tekstiaineistosta perehdyimme ensisijaisesti tiivistelmään, sisällysluetteloon ja lähdeluetteloon, ja mikäli niistä ei saatu tarvittavia tietoja, luimme lisäksi julkaisujen metodilukuja. Arvosana- ja pääainetiedot hankittiin opintosuoritusrekistereistä.

Yhdenmukaisen tulokannan turvaamiseksi tehtiin ensimmäisen yliopiston väitöskirjojen läpikäynnin perusteella yksityiskohtainen koodausohje. Aineistojen analyysitapatiotojen löytäminen tai tutkimusongelmien tyyppin (kuvailevat, vertailevat, kokeelliset) ja lähestymistavan (kvantitatiivinen, kvalitatiivinen, monimenetelmäinen) päättelyminen veivät toisinaan aikaa. Menettelimme yksinkertaisesti niin, että jos julkaisussa oli mainittu useampia kuin yksi aineistotyyppi, se luokitettiin monimenetelmäiseksi, vaikka toinen aineistotyyppi olisi saattanut käytännössä jäädä alisteiseen asemaan.

Lähtökohtana olivat kirjoittajan omat ilmaisut tarkastellusta asiasta. Siksi emme esimerkiksi analysoineet, vastasiko väittelijän lupaus ”fenomenologis-hermeneuttisesta tutkimusotteesta” todellisuutta. Jos väitöskirjassa oli kirjaimellisesti sanottu vain, että ”aineisto on analysoitu monimuotoisesti”, emme yrittäneet määrittellä analyysia metodisesti osuvammin käsittein.

Tulokset

Tutkituissa kolmessa yliopistossa vuosina 2010–2016 julkaistut 171 väitöskirjaa ovat 28 % kaikissa yliopistoissa kasvatustieteellisellä alalla samana aikana suoritetuista tohtorintutkinnoista (Vipunen 2017). Väitöskirjoja oli ilmestynyt varsin tasaisesti ku-

nakin tarkasteluvuonna 20–30 kappaletta (ka = 24; min 20 vuonna 2013, max 30 vuonna 2012). Tavallisin (f = 142) pääaine oli kasvatustiede (muut: erityispedagogiikka 9, musiikkikasvatusta 6, aikuiskasvatustiede 5, käsityötiede 5, kasvatuspsykologia 2, kotitaloustiede 2).

Naisten osuus väittelijöistä vaihteli yliopistoittain välillä 67–74 %, kun koko maassa tänä seitsemän vuoden tarkasteluajanjaksolla naisia oli 74 % kasvatustieteellisen alan 610 tohtorintutkimuksen suorittaneesta (Vipunen 2017). Kivirauman (1998, 20) mukaan naisväittelijöiden määrä alkoi lisääntyä vasta 1970-luvulla, ja 1990-luvulla heidän osuutensa oli jo yli puolet tohtorintutkimuksen suorittaneista.

Väitöskirjojen kansainvälisyys ja muoto

Melkein kaikki väitöskirjat olivat empiirisiä, sillä vain kolme oli tarttunut teoreettis-käsitteelliseen tutkimustyöhön. Runsas kolmasosa (35 %) oli kirjoitettu englanniksi, ja niistä kaksi kolmasosaa oli artikkeliväitöskirjoja. Englanniksi kirjoittaminen oli lisääntynyt: kun vuonna 2010 julkaistuista väitöskirjoista viisi oli englanniksi, vuonna 2015 niitä oli jo 13, tuolloin jopa enemmän kuin suomeksi ilmestyneitä. Hiltusen ja Pasasen (2006, 35) jo yli kymmenen vuotta sitten yhteiskuntatieteiden tohtoriopiskelijoille (n = 3826) toteuttamassa kyselyssä 37 % väitöskirjoista oli ilmestymässä englanninkielisinä; siihen verrattuna kasvatusalan muutos on ollut hidasta. Ulkomaalaistaustaisia väittelijöitä oli aineistossamme alle kymmenen prosenttia.

Runsas kaksi kolmasosaa (69 %) yliopistojen A–C väitöskirjoista oli monografioita, kun Hiltusen ja Pasasen (2006, 35) kyselyn mukaan yhteiskuntatieteiden väitöskirjan tekijöistä 65 % teki monografiaa; tässäkin kasvatusalan muutosvauhti on ollut vaa-

timaton. Väitöskirjojen muoto vaihteli yliopistoittain tilastollisesti erittäin merkittävästi ($\chi^2 = 9.5$), sillä kun C-yliopistossa monografioita oli 57 %, oli niitä A-yliopistossa 72 % ja B-yliopistossa 83 %. Vaikka monografioiden määrän huippuvuosi oli 2012 (24/30 oli monografioita) ja artikkeliväitöskirjojen vuosi 2014 (12/27 oli artikkelimuotoisia), ei jakaumista ilmene esimerkiksi artikkelijulkaisemisen yleistymistrendiä. Silti on yliopistojen ansaintalogiikan kannalta kiinnostavaa, että väitöskirjojen ansiosta yliopistot A–C ovat saaneet julkaistua väittelijöiden ja heidän ohjaajiensa voimin vuosina 2010–2006 yhteensä 215 artikkelia. Se vastaa melkein näiden kolmen yliopiston vertaisarvioitujen A1-artikkeleiden yhteissummaa (f = 269) vuonna 2016 (Vipunen 2017).

Monografioiden määrä on melko suuri suhteessa nykypuheeseen artikkeliväitöskirjan suotavuudesta, vaikka julkaisumuodot tulisi nähdä Valon (2013) tavoin ”vain” prosesseiltaan erilaisiksi, eri tilanteisiin eri tavoin soveltuviksi vaihtoehtoisiksi. Artikkeleiden kirjoittaminen opettaa tärkeää ammattitutkijataittoa, edistää tulosten kansainvälistämistä ja lisää laitosten julkaisuvolyymeja, mutta se herättää opiskelijoissa myös voimakasta kritiikkiä (Hannukainen & Brunila 2017, 101–102). Monet 2010–2016 väitelleistä ovat aloittaneet opintonsa jo edellisellä vuosikymmenellä, eikä heitä ehkä ole ohjattu määrätietoisesti artikkeliratkaisuun. Osa on voinut valita monografian peläten artikkeleiden vaikeita hyväksymisprosesseja.

Artikkeleiden määrä tulee ratkaista ensisijaisesti tutkitun ilmiön ja tutkimuskysymysten ehdoilla, mutta tutkimamme yliopistot ovat ohjeistaneet artikkeliväitöskirjan minimiksi kolme vertaisarvioitua artikkelia. Kahdessa yliopistossa (A, C) niiden edellyttään tai toivotaan ”mieluiten” olevan JUFO-luokitettuja. Yhdes-

sä yliopistossa (A) opastetaan, että kaikissa kolmessa väittelijän on oltava joko ainoa tai ensimmäinen kirjoittaja ja että julkaisut voivat olla kansallisia tai kansainvälisiä. C-yliopistossa ”osa julkaisuista voi olla suomenkielisiä”. C-yliopistossa vertaisarvioitu konferenssipaperi voi rajoituksitta kuulua osajulkaisuihin, mutta A:ssa se sallitaan vain silloin, kun väitöskirjassa on enemmän kuin kolme artikkelia.

Artikkeliväitöskirjoja aineistossamme oli 53 kappaletta (31 %); minimimäärään eli kolmeen artikkeliin oli tyydytty vain kahdeksassa tapauksessa. Tyyppiarvo oli neljä artikkelia (53 %), ja kuudessa väitöskirjassa oli peräti 6–7 artikkelia. Mitä enemmän artikkeleita on, sitä vaikeampaa koherentin yhteenveto-osan kirjoittamisesta voi tulla ja sitä hankalampaa on välttää vähämerkityksisiksi tai erilaajuisiksi ositettuja tutkimuskysymyksiä. Artikkelimäärällä saattaa olla merkitystä työtehtävähauissa: yliopistonlehtoriksi nimitettävältä henkilöltä voidaan edellyttää dokumentoitua näyttöä väitöskirjan jälkeisestä tutkimustoiminnasta. Jos on kirjoittanut vaikkapa viisi artikkelia ja sisällyttänyt niistä kolme väitöskirjaansa, voi rekrytointitilanteessa olla osoitettavaksi jo kaksi väitöskirjan jälkeistä tutkimustuotosta.

Kolmessa neljäsosassa väitöskirjoja oli vain kansainvälisiä artikkeleita. Kaksi väitöskirjaa oli rakennettu pelkästään kotimaisten artikkeleiden varaan, ja loput 11 sisälsivät yhden kotimaisen alkuperäisjulkaisun. Kansainvälisiksi tulkitsimme kaikki muulla kuin suomen kielellä kirjoitetut artikkelit.

Artikkeleissa oli 1–7 kirjoittajaa. Kolmen artikkelin väitöskirjoissa oli tyypillisimmin kaksi kirjoittajaa, eli aineiston 215 artikkelista tasan sata oli kahden kirjoittajan yhteistyön tulosta. Neljän artikkelin väitöskirjoissa oli tavallisinta (33 %), että väittelijä

vastasi neljänestä tekstistä itsenäisesti. Kahdessatoista artikkelissa oli peräti kuusi tai seitsemän kirjoittajaa, mikä voi herättää Sharminin ym. (2015, 95) tavoin kriittisiä kysymyksiä väittelijän itsenäisestä kontribuutiosta. Artikkeleiden kiristyneet laatuvaatimukset edellyttävät käytännössä seniorikirjoittajien työpanosta, mutta kirjoittajuuteen liittyvät kirjavat konventiot herättävät tohtoriopiskelijoissa hämmennystä (Hannukainen & Brunila 2017, 102–103): Kuka saa nimensä artikkeliin, mihin kohtaan nimilistassa ja millaisella työpanoksella? Millaista meritoitumista tai valtasuhteisiin alistumista nämä osin niin sanotun hiljaisen tiedon käytännöt kenellekin tarkoittavat?

Joukkoon mahtui useita väittelijöitä, joilta ei ollut yhtään itsenäistä artikkelia, vaan kaikki tekstit oli kirjoitettu 2–5-henkisellä tutkijajoukolla. Kirjoittajuutta koskevissa eettisissä ohjeissa (jotka useimmiten nojaavat lääketieteen alan klassiseen suositukseen: ICMJE 2017) korostetaan, että jokaisella kirjoittajalla pitää olla merkittävä kontribuutio koko tutkimukseen. Kukaan ei saisi osallistua esimerkiksi pelkästään artikkelin kirjoittamiseen tai vain sen jonkin luvun tuottamiseen, joskaan tätä sääntöä eivät senioritutkijatkaan nykyään poikkeuksetta noudattane. Analysoimistamme väitöskirjoista ei ilmennyt, oliko tiedekunta edellyttänyt kirjallista selvitystä väittelijän konkreettisesta työpanoksesta jokaisessa osajulkaisussa.

Artikkeliväitöskirjojen tekijöiltä vaaditaan kärsivällisyyttä, koska tiedelehtien artikkelikäsikirjoitusmäärien lisääntyminen pidentää vertaisarviointiprosesseja, suurentaa hylkäysprosentteja ja kirjavoittaa vertaisarvioijien pätevyyttä (Bauerlein 2013; Roberts & Shambrook 2012). Laskimme vuosimäärän, joka oli kulunut ensimmäisen artikkelin julkaisemisesta väittelyvuoteen (ka = 4.3 vuotta, kh = 2.8 vuotta). Vajaa kolmannes (30

%) väittelijöistä vaikutti melko onnekkailta, sillä heillä viive oli enintään kaksi vuotta, vaikka sekin on paljon ajatellen tieteen tehtävää välittää tiedeyhteisön käyttöön uusinta tietoa. Kolme viidestä oli joutunut odottamaan kuusi vuotta. Neljällä henkilöllä oli kulunut 10–12 vuotta ensimmäisestä julkaistusta artikkelista ennen väitöspäivää. A-yliopiston ohjeiden mukaan artikkelit katsotaan vanhentuneiksi, jos niiden julkaisemisesta on kulunut yli kymmenen vuotta. Kun ensimmäisen artikkelin kirjoittamiseen ja julkaistavaksi hyväksymiseen saattaa kulua useita vuosia, artikkeliväitöskirja ei ole lainkaan ongelmaton ratkaisu monista hyvistä puolistaan huolimatta (ks. Niemi ym. 2011, 32, 44).

Kaiken kaikkiaan on helppo yhtyä Aittolan (2017, 9) ilmaisemaan, tohtorikoulutuksen kansalliseen arviointiaineistoon perustuvaan näkemykseen, että kasvatusalalla olisi ilmeinen tarve sopia nykyistä yhtenäisemmistä väitöskirjan kokoonpanon ja arvioinnin vaatimuksista.

Väitöskirjojen jäsentely ja tulosten teoreettinen keskusteluttaminen

Raporttien laajuus vaihteli paljon, mistä osan selitti väitöskirjan muoto. Laskimme sivumäärät johdannon alusta lähdeluettelon loppuun. Suppein julkaisu oli 31-sivuinen artikkeliväitöskirja ja laajin 539-sivuinen monografia (monografioiden $ka = 206$ sivua ja $kh = 69$ sivua, artikkeliväitöskirjojen $ka = 71$ sivua ja $kh = 30$ sivua). Monografia oli tyypillisimmin (moodi) 151–200-sivuinen ja artikkeliväitöskirja 51–100-sivuinen. Yhtätoista yli 100-sivuisia artikkeli- ja kahdeksaa yli 300-sivuisia monografiaväitöskirjaa olisi otaksuttavasti kannattanut tiivistää: artikkelien yhteenlasketun sivumäärän ylittävä alkuosa ei vastaa yhteenveto-sanana perusedeaa, ja lukijalta paljon aikaa vaativa laaja monografia saattaa

jäädä kokonaan lukematta. Tieteessä tulee pyrkiä myös asioiden riittävän tiiviiseen ilmaiseamiseen.

Julkaisun päälukujen määrä kertoo väittelijän kyvystä jäsentää asioita tarkoituksenmukaisiksi kokonaisuuksiksi. Carterin (2008) tekemissä fokusryhmähaastatteluissa uusiseelantilaiset väitöskirjojen arvioijana toimineet 23 henkilöä kuvasivat, että he yleensä aloittavat arvioinnin tarkastelemalla tutkimuksen rakennetta ja jäsentelyä ja perehtyvät sitten ensimmäiseen ja viimeiseen lukuun (emt., 367). Siksi mekin arvioimme jäsentelyä.

Vaikka raportin perinteinen viisilukuinen rakenne (johdanto, teoria, menetelmät, tulokset, pohdinta) tai artikkeleiden IMRD-rakenne (introduction, methods, results, discussion) ei aina sovellu etenkään laadullisiin kehittämistutkimuksiin, merkittävät jäsentelypoikkeamat saattavat osoittaa ongelmalliseksi. Esimerkiksi monilukuinen teoriaosa voi johtaa toisistaan irrallisiin teemoihin tai useiden päälukujen tulososa harhauttaa raportoimaan eri menetelmillä hankitut tulokset toisistaan riippumattomasti.

Koko raportin päälukujen määrän vaihteluväli oli aineistossamme 4–12. Tyyppiarvo oli kuusi, ja joka viidennessä väitöskirjassa oli joko viisi tai seitsemän päälukua. Vähintään kymmenen pääluvun jäsenitys (25 väitöskirjassa) etenkin sivumääriltään 150–250-sivuisissa väitöskirjoissa ei näyttänyt koherentilta. Laskimme myös erikseen teoria- ja empiriaosien päälukumääriä. Teoriaosa oli jaettu 0–5 päälukuun (moodi oli 1), eli 14 %:ssa väitöskirjoista ei ollut varsinaista teorialukua lainkaan; puolet näistä tapauksista löytyi artikkeliväitöskirjoista, joissa teoriaperusta oli kirjoitettu johdantoon. Ellei monografian alkupuolella ollut teorialukua, siinä tavallisesti kuvattiin johdannon jälkeen

menetelmäratkaisut tai kyseessä oli teoreettinen tutkimus, jossa johdannon päätteeksi esitettiin tutkimuskysymykset, joita alettiin ratkaista seuraavissa pääluvuissa.

Yli puolessa (53 %) raporteja oli esitetty tutkimustulokset yhdessä pääluvussa, mutta vaihteluväli oli laaja, 0–9 lukua. Yhdestä artikkeliväitöskirjasta ei löytynyt tuloslukua, ellei sellaiseksi lasketa nelisivuista yhteenvettoa, josta suurin osa käytettiin kolmen osatutkimuksen muuhun kuvailuun kuin tulosten esittelyyn. Siinä oli toisena päälukena esitetyn yhteenvedon jälkeen useiden päälukujen verran teoriaa teemoista, jotka nousivat osatutkimuksista; tavallisesti artikkeliväitöskirja kirjoitetaan juuri päinvastaisessa järjestyksessä.

Julkaisuissa oli monenlaisia kombinaatioita peruselementeistä. Johdannon ja teorian yhdistämisen lisäksi oli integroitu johdanto- ja menetelmäluku, teoria ja menetelmät, menetelmät ja tulosluku tai tulokset ja pohdinta. Joskus pohdinta ja johtopäätökset oli kirjoitettu erikseen. Kaikki jäsennysmallit ovat toki mahdollisia ja vaihtelu voi virkistää, mutta ajatuksiensa saaminen kiireisten tiedekuluttajien tietoisuuteen saattaa parantua oleellisesti, jos keskeiset tutkimusratkaisut löytyvät konventionaalisista kohdista raporttia.

Empiiristen tulosten keskusteluttaminen teoriaperustan tai aiemman tutkimustiedon kanssa oli ratkaistu kahdella tavalla: Tavallisimmin tulokset esitettiin omina (pää)lukuinaan, ja vasta niiden lopuksi oli laadittu erillinen ”Tulosten tarkastelu” -tyyppinen luku, jossa oli lähdeviitteitä. Toinen, etenkin kvalitatiivisissa tutkimuksissa perusteltu tapa olisi keskusteluttaa empiirisiä tuloksia teorian kanssa koko ajan. Se edistäisi ensinnäkin teoreettisen yleismerkityksellisuuden arviointia varsinkin tapaustutki-

mustyyppisissä asetelmissä. Toiseksi tekstistä tulisi tieteellisesti huomattavasti kiinnostavampaa ulkopuoliselle lukijalle, jonka saattaa olla vaikea motivoitua tiheän kuvauksen ja runsaiden aiheistositaattien lukemiseen. Holbrookin ym. (2015) analyysi 461 väitöskirjan arviointilauseunnoista osoitti suuria eroja siinä, miten hyvin teoreettinen juoni näkyi väitöskirjojen empiirisessä tarkastelussa tai oli ”sisäänkirjoitettu” koherenssia lisäävällä tavalla koko raporttiin (emt., 82–84).

Yhtenä jäsentelyn yksityiskohtana etsimme sisällysluetteloista tutkimuksen arviointia (luotettavuus, uskottavuus, siirrettävyys; valideetti, reliabiliteetti) koskevaa otsikkoa; sen ainakin kokenut tieteenkuluttaja mielellään haluaa löytää vaivatta. Noin neljäsosassa väitöskirjoja sitä ei ollut erikseen otsikoitu, mikä ei tietysti tarkoita, ettei itsearviointia olisi tehty lainkaan. Itsearviointi oli omana otsikkonaan joko raportin keskellä osana menetelmälukua (11 %) tai sen lopussa (52 %). Jälkimmäinen on sikäli huono ratkaisu, että lukijalla on oikeus saada tietää ennen tulosten lukemista, mihin niissä kannattaa kirjoittajan mielestä uskoa. Optimaalinen ratkaisu oli vain yhdessä väitöskirjassa kymmenestä: keskivaiheilla olevan arvioinnin lisäksi pohdinnassa esitettiin ne lisähuomiot, jotka olivat mahdollistuneet tuloksien kirjoittamisen myötä. Holbrook (2010, 16) piti virolaisten väitöskirjojen luotettavuusarviointeja yleisesti ottaen heikkoina: esimerkiksi laadullisissa tutkimuksissa vain triangulaatiota oli käsitelty kohdittuullisesti.

Itsearviointiin lisäksi tarkkailimme sisällysluetteloista, oliko alati tärkeämmäksi tullut tutkimuseettinen pohdinta kirjattu omaksi otsikoksi. Näin ei ollut tapahtunut 70 %:ssa väitöskirjoja, vaikka valtaosaan tutkituista aihepiiristä ja niihin valituista näkökulmista liittyi ilmeisiä tutkimuseettisiä arviointitarpeita. Huomautam-

me tässäkin, ettei etiikka-otsikon puuttuminen tarkoita automaattisesti eettisten kysymysten sivuuttamista teksteissä.

Tutkimuskysymykset ja metodiset valinnat

Tieteellisen tutkimuksen kriittisiä arviointikohteita ovat asetetut tutkimusongelmat tai -kysymykset, jotka ohjaavat kaikkia tutkimusratkaisuja ja paljastavat kirjoittajan kyvyn hahmottaa tutkimuskohdettaan. Myös tutkimuskysymyksen ratkaisemiseen käytetyt menetelmät (teoreettiset tai empiiriset; erilaiset aineiston hankintaan tai analysointiin tarkoitetut) erottavat tutkimuksen Gallupista tai selvityksestä. Aittolan (2008, 166) mukaan vastaväittäjien lausunnoissa keskityttiin varsin paljon juuri tutkimuskysymyksiin ja metodisten ratkaisujen kommentointiin. Näitä mekin arvioimme yliopistojen A–C väitöskirjoista.

Tutkimuksen fokusta etsiessämme jouduimme artikkeliväitöskirjojen kohdalla usein tyytymään osajulkaisuista johdettuihin laveisiin ilmaisuihin (aims). Tavallisesti esitettiin yksi tavoite osajulkaisua kohti, ja näitä laskimme vain väitöskirjaosasta kajoamatta alkuperäisjulkaisuun. Noin kolmannes kaikista väittelijöistä (34 %) oli kirjoittanut kolme tutkimuskysymystä, ja vaihteluväli oli 1–15 kysymystä. Monografioissa variaatio oli vielä laajempi eli 0–25, ja niissäkin moodi oli kolme kysymystä (29 %). Kuudesta väitöskirjasta ei huolellisenkaan etsinnän jälkeen löytynyt tutkimuskysymyksiä, kuten kävi myös Holbrookille (2010, 15) muutaman virolaisen kasvatusalan väitöskirjan kohdalla. Tällöin niitä ei voisi oikeastaan kutsua tutkimuksiksi – kuten olisi tarkasti ottaen tilanne myös niissä tapauksissa, kun väittelijä ilmoitti aikeensa selvittää-verbiä käyttäen. Vähintään kymmenen tutkimuskysymyksen (19 väitöskirjaa) esittäminen johti hajanaisiin, eritasoisten mielenkiinnon kohteiden luettelisiin.

Tutkimuskysymykset tai -ongelmat oli sijoitettu raporttiin vaihtelevasti. Valtaosa luetteli tutkimuskysymykset joko teoriaosan päätteeksi (37 %) tai menetelmäluvussa (26 %). Kolmasosassa (56 väitöskirjaa) ne oli esitetty jo johdannossa; näistä 21 oli loogisesti artikkeliväitöskirjoja. Yhteensä 35 monografian kohdalla voi siis kysyä perustellusti, millaisen viisauden varassa tutkija tietää jo johdannossa, ennen teoriaosaa, eksaktit kysymykset. Näistä 35 monografiasta 31 oli kvalitatiivisia, mikä periaatteessa lieventää kritiikkiämme. Kun suurin osa näistäkin väitöskirjoista oli rakennettu johdanto-teoria-menetelmät -kaavalla, väittelijät asemoivat teoriaosan ”pakolliseksi koristeeksi”, kun yksilöidyt tutkimuskysymykset olivat ennen teoriaosaa – tämä siitäkkin huolimatta, etteivät raportti ja tutkimuksen käytännön eteneminen voi tarkasti vastata toisiaan. Ongelma ratkeaisi helposti esittämällä johdannossa alustavat kysymykset, jotka täsmennetään raportissa myöhemmin.

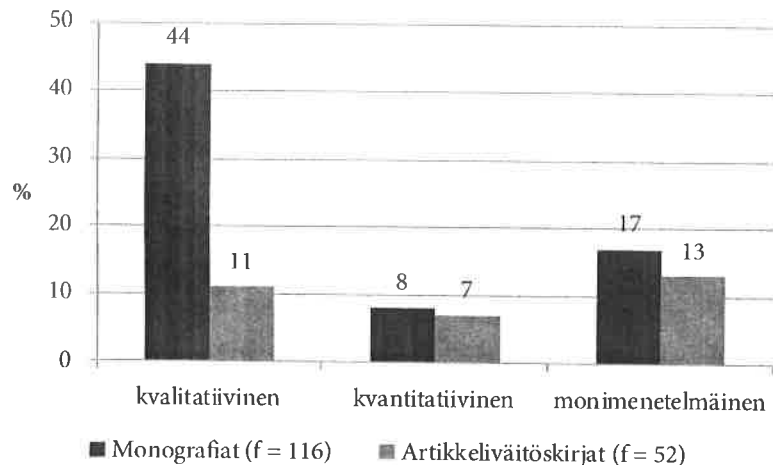
Luokittelimme tutkimuskysymyksiä karkeasti alla olevalla tavalla (numero = kuinka monessa väitöskirjassa esitettiin). Samassa väitöskirjassa saattoi olla useanlaisia tutkimuskysymyksiä.

• Kuvailevia: 96	• Kokemuksia	• Yhteyksiä etsiviä: 27
• Vertailevia: 11	tarkastelevia: 21	• Eroja etsiviä: 18
• Kokeellisia: 5	• Merkityksiä	• Muutosta etsiviä: 18
	tarkastelevia: 14	

Kuvailevien tutkimuskysymyksien määrä – joka näkyi myös sosiaalityön väitöskirjoissa (Rothwell ym. 2015) – on suuri. Vaativampiin asetelmiin tulisi yltää etenkin, jos väitöskirja on lohkaistu laajemmasta tutkimushankkeesta, ja se kirjoitetaan yhdessä ohjaajien kanssa. Esimerkiksi muutostarkasteluihin pitäisi mielestämme olla malttia nykyistä useammin. Kvalitatiivisissa tutkimuksissa kokemusten tutkimus ja merkitysten etsiminen oli

melko tyypillistä. Kvantitatiiviset tutkimukset hakivat tyypillisesti yhteyksiä tai eroja, vaikka monipuolisempiakin kysymyksiä oli pääteltävissä analyysimenetelmistä.

Kvalitatiivinen ote ja teemahaastattelut lisääntyivät väitöskirjoissa erityisesti 1990-luvulla, kuten Kivirauma (1998, 19) osoitti kasvatustieteen vuosien 1904–1995 väitöskirjoja ($f = 335$) koskeneessa tutkimuksessaan. Aineistomme perusteella kvalitatiivinen tutkimusote hallitsee edelleen kasvatustieteen väitöskirjoja (kuviot 1).

KUVIO 1. Erityyppisten väitöskirjojen ($f = 168$) tutkimusote (kuviosta puuttuu kolme teoreettis-käsitteellistä tutkimusta)

Kvalitatiiviset tutkimukset olivat tavallisimmin päätyneet monografioiksi, kun artikkeliväitöskirjat ovat taipuneet myös kvantitatiivisiksi tai monimenetelmäisiksi. Jakaumaerot olivat tilastollisesti merkitseviä ($\chi^2 = 11,7^{**}$). Kvalitatiivinen ote hallitsi myös sosiaalityön väitöskirjoja (Rothwel ym. 2015), mutta monimenetelmäiset tutkimukset olivat meidän aineistossamme vähäisem-

mät kuin Gringerin ym. (2013, 770–771) arvioimissa sosiaalityön väitöskirjoissa.

Tutkimuskysymysten ratkaisemiseen oli hankittu useimmin kysely- ja haastatteluaineistoa (52–54 % väitöskirjoista). Melkein yhtä usein (46 %) oli hyödynnetty erilaisia tekstiaineistoja (esim. informanttien tuottamat päiväkirjat, kirjoitelmat), jotka erotimme dokumenttiaineistoista (esim. opetussuunnitelmat, pöytäkirjat), joita oli noin neljäsosassa väitöskirjoja. Runsaassa kolmasosassa oli hyödynnetty myös observointiaineistoja, joihin luokitimme tyypillisimmin videoinnit. Yhden aineiston varaan (esim. vain haastattelut tai vain dokumentit) oli rakennettu runsas viidesosa (22 %) tutkimuksista.

Seitsemässä väitöskirjassa kymmenestä oli päädytty analysoimaan kvalitatiiviset aineistot teemoitellen tai kategorisoiden (vrt. Kivirauma 1998, 18–21). Diskurssianalyysi löytyi vain 11 ja narratiivinen analyysi 21 väitöskirjasta. Analyysivalikoimaa voi siis pitää varsin kapeana. Sen sijaan kvantitatiivisissa tutkimuksissa – joita oli koko aineistossa vain 26 kappaletta – käytettiin tavanomaisimpien tunnuslukujen (mm. %, ka, kh, min, max), korrelaatioiden ja ryhmäerotestausten (esim. Khin neliö- tai t-testi, yksisuuntainen varianssianalyysi) lisäksi myös faktori- (20 väitöskirjassa), klusteri- (18) tai regressioanalyysia (14) tai rakenneyhtälömallinnusta (9). Pohdittavaksi voi nostaa, onko vallitseva empiirinen lähestymistapa tutkimuskysymysten ja tieteen pitkän aikavälin kehityksen kannalta hyväksi tai tarvitaanko lisää rohkeutta ja taitoja tavanomaisimmista poikkeaviin analyysimenetelmiin.

Analyysikirjon arvioinnissa emme ole välttämättä huomanneet kaikkia menetelmiä: osa tutkijoista vaikenä analyysimenetelmistä sekä tiivistelmässä että metodiluvussa niin, että niitä täytyi pää-

tellä jopa tulosluvuista käsin. Tulosten syvälukemiseen meillä ei ollut voimavaroja.

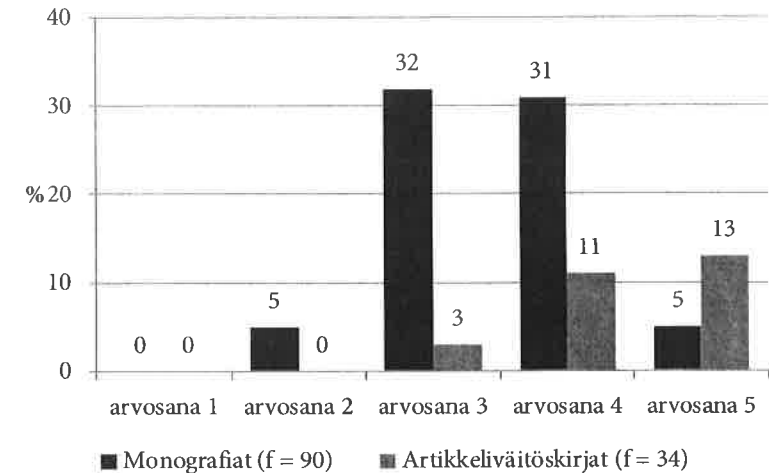
Väitöskirjojen arviointi

Väittelyprosessin yhtenä kulminaatiopisteenä on sen loppuvaiheeseen ajoittuva ulkoinen arviointi. Esitarkastusmenettely on yhtenä tieteen sisäisenä vertaisarvioinnin muotona merkittävä julkaisujen laadusta huolehtimisen tapa, jota artikkeliväitöskirjojen tapauksessa vahvistaa alkuperäisjulkaisujen tieteellinen vertaisarviointi. Näillä kohennetaan monesti käsikirjoituksia merkittävästi, vaikeivät kyseiset prosessit ole läpinäkyvyydeltään, puolueettomuudeltaan ja asiantuntevuudeltaan aukottomia. Arviointilausunnoista valottuu ainakin periaatteessa työn laadullisia ominaisuuksia, vaikka niitä tutkinut Aittola (2006, 184–185) pukee sanoiksi monen seniorin kokemuksen, että ne saattavat ”sisältää ensisijaisesti väitöskirjan kuvausta, jota joissakin tapauksissa voisi luonnehtia lähinnä tutkimuksen referoinniksi”.

Lopullisen arvosanan ilmaisemista varten yliopistot ovat käyttäneet pitkään latinankielistä asteikkoa, mutta kokeilleet ja vaihdelleet myös esimerkiksi numeerista asteikkoa 1–5 tai hylätty/hyväksytyy/kiittäen hyväksytyy -luokitusasteikkoa. Ne kaikki löytyivät myös meidän kohdeyliopistoistamme. Osa yliopiston C väitöskirjoista jouduttiin jättämään arvosana-analyysistä pois, koska dikotominen arviointiasteikko ”hyväksytyy / kiittäen hyväksytyy” ei erotellut juuri lainkaan. Yliopisto C käytti kuitenkin osan vuosien 2010–2016 tarkastelujaksosta asteikkoa 1–5, jonka mukaan puolestaan A-yliopiston kaikki väitöskirjat oli arvioitu. B-yliopiston latinankielinen asteikko muunnettiin asteikolle 1–5

seuraavasti: 1 = approbatur tai lubenter, 2 = non sine, 3 = cum laude, 4 = magna ja 5 = eximia tai laudatur.

Kuvion 2 mukaan ensinnäkin arvosanat ovat olleet erittäin hyviä: koko aineiston tyyppiarvo (42 % väitöskirjoista) oli arvosana neljä (ka = 3,7 ja kh = .81). Toinen ydinhavainto on, että artikkeliväitöskirjojen arvosanat olivat tilastollisesti erittäin merkittävästi parempia kuin monografioiden ($\chi^2 = 32,3^{***}$ tai $t = -6,0^{***}$). Artikkeliväitöskirjojen moodi oli asteikon maksimiarvosana eli viisi.

KUVIO 2. Väitöskirjojen (f = 124) arvosanajakaumat

Alkuperäistutkimuksien vertaisarviointimenettely ja yhteiskirjoittajuus ohjaajan kanssa parantavat väitöskirjan laatua. Tutkimusprojektien yhteydessä senioreiden keräämät ja väittelijöiden käyttöön tarjotut aineistot ovat yleensä tavallista harkitummin hankitut, ja niillä on jo valmiiksi mietitty teoreettinen tulokulma. Vaikka väittelijälle silti jää paljon työtä ja vastuuta, arvosan-

ajakauma herättää kysymyksiä opiskelijoiden eriarvoistumisesta: Ovatko monografian tekijät ”samalla viivalla”? Kenen saavutuksesta artikkeliväitöskirjassa lopulta on kysymys?

Väitöskirjojen arviointi on vaativa tehtävä, jossa kulkee paino-lastina joko seniorin ”näppituntuma cumun työstä” tai noviisin perspektiivittömyys (ks. Kyvik & Thune 2015). Oman skaalaus-riskinsä tuottavat ulkomaiset vastaväittäjät (vrt. Kyvik 2014). Artikkeliväitöskirjojen kohdalla vaikuttaa lisäksi suhtautuminen alkuperäisjulkaisuiden vertaisarviointiin. Peräti 86 % Sharminin ym. (2015, 95) tutkimista väitöskirja-arvioijista kertoi, että tiedelehtien laatuluokitukset (viittausindeksit, ranking) vaikuttivat heidän arviointiinsa; vain viisi prosenttia mainitsi, ettei julkaisufoorumi lisännyt automaattisesti heidän luottamustaan artikkeleiden laatuun (immunity platform).

Tutkimissamme yliopistoissa A–C arviointivastuuta on hajautettu muillekin kuin vastaväittäjälle. Yliopistoissa A ja B väitöskirjan arviointiin nimetään pienryhmä, jossa on vastaväittäjän lisäksi niin sanottu tiedekunnan edustaja. C-yliopistossa myös esitarkastajat ehdottavat arvosanaa, joka otetaan huomioon lopullisessa arvioinnissa. Yliopistoissa A ja B väitöskirjan arvostelee tiedekuntaneuvostoa vastaava kollegiaalinen elin ja yliopistossa C tohtorikoulutustoimikunta.

Arvioinnin pätevyden kannalta keskeisiä ovat arviointikriteerit, joskin niiden eksplikoimattomuus ja noudattamattomuus ovat kaikkien arviointien yleinen ongelma (Atjonen 2015). Kriteereiden sivuuttaminen ilmeni Aittolan (2006, 181–185) tekemästä, kolmen tiedekunnan väitöskirjalausuntojen ($f = 43$) analyysistä. Myös Sharminin ryhmän (2015, 95) tutkimista 62 arvioijasta 29 % ilmoitti käyttävänsä omia kriteereitä.

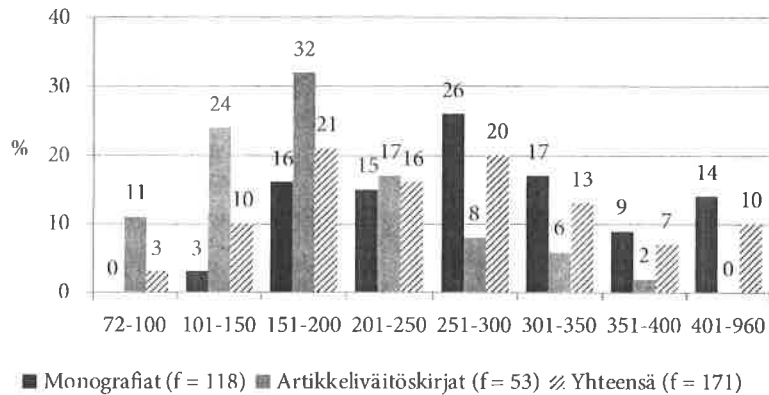
Yliopistojen A–C kriteerit ovat hyvän tutkimuksen kannalta tuttuja ja käytännössä identtiset, mutta niiden soveltaminen jättää paljon tulkinnan varaa yliopistoissa A ja B. Jos ”työ on hyvä normaalisuoritus” (arvosana 3), voivat sekä ”hyvä” että ”normaali” tarkoittaa eri arvioitsijoille hyvin erilaisia asioita. Jos ”tutkimuksessa on arviointikriteerit huomioon ottaen selkeitä ansioita ilman näitä mitätöiviä puutteita” (magna), arvioijalla on vapaat kädet puutteiden ja ansioiden punnintaan. C-yliopisto on työstänyt esitarkastajille ja vastaväittäjille yhteisen, yksityiskohtaisen kriteerilomakkeen asteikkokuvauksineen sekä määritellyt lisäkriteerit ”kiittäen hyväksytyt” -arvosanalle, jonka voi antaa ”erityisen korkeatasoisesta väitöskirjasta, jonka katsotaan kuuluvan alansa 15 % parhaimmiston”.

Arvosanoissa ei ollut juurikaan käytettävissä olleiden muuttujien (esim. sukupuoli, tutkimusote, artikkeleiden kirjoittajamäärä tai artikkeleiden julkaisuviive) suhteen tilastollisesti merkitseviä eroja. Arvosana korreloi koko aineistossa tilastollisesti merkitsevästi negatiivisesti raportin sivumäärään, lähteiden määrään ja teoriaosan päälukujen määrään, mutta yhteys hävisi, kun sitä tarkasteltiin erikseen monografia- ja artikkeliväitöskirjoista.

Lähdeluettelo lukeneisuuden ilmentäjänä

Halusimme saada käsityksen väittelijöiden lukeneisuudesta ja heidän käyttämiensä lähteiden laadusta. Lähdeluetteloiden yksityiskohtaisen tarkastelun välttämiseksi laskimme suuntaa-antavan lähdemäärän kaavalla $a \times b$, missä a on lähdesivujen määrä (puolen sivun tarkkuudella) ja b muutaman lähdeluettelosivun perusteella arvioitu keskimääräinen lähdemäärä sivua kohti. Artikkeliväitöskirjoissa ei huomioitu alkuperäisjulkaisujen lähde-

luetteloita. Kuvio 3 ilmentää suurta hajontaa: niukin lähdeluettelo (artikkeliväitöskirja) käsitti noin 70 ja laajin (monografia) noin 960 lähdettä.

KUVIO 3. Erilaisten väitöskirjojen (f = 171) lähdemäärät (estimaatti)

Käyttämämme lähdemäärän estimaatin mukaan monografioissa oli keskimäärin 297 ja artikkeliväitöskirjoissa 183 lähdettä, hajonnat olivat kummassakin ryhmässä suuret (118 ja 63 lähdettä). Lähteiden riittävyuden arviointi on vaikeaa ja suhteellista, koska mukaan saatetaan ”selustan turvaamiseksi” sisällyttää tarpeettomia viitteitä, tai sitoutuminen yhteen teoriaan voi perustua vähälukuisen lähteistön syvälliseen käyttöön. Jos pro graduissa ylletään aika usein sataan lähteeseen, ei enintään 200 lähteen varaan rakentaneita väittelijöitä voi moittia ainakaan liiasta aiempaan tietämykseen perehtymisestä.

Lähteiden laadulla on tietysti määrää tärkeämpi merkitys. Laadulla tarkoitamme erityisesti tuoretta ja vertaisarvioitua lähteistöä, kun väittelijän pitäisi tavoitella uutta ja varmistettua tietoa. Arvoimme jokaisesta yliopistosta A–C kolme suomenkielistä

monografiaa, joista laskimme referoitujen aikakaushetiartikkelien osuuden kaikista lähteistä sekä väittelyvuoden mukaan enintään viisi vuotta vanhat lähteet ja niistä ei-tieteellisten lähteiden prosentuaalisen osuuden. Ei-tieteellisiksi luokiteltiin seuraavat lähdetyyppit: oppikirjat, viranomaisasiakirjat (muistiot, strategiat, opetussuunnitelmat), tilastot, artikkelit referoimattomissa kokoomateoksissa, lait ja asetukset, esipuheet/johdannot kokoomateoksissa, opinnäytteet (pro gradut), yleiset internet-sivut ja yliopistojen sarjajulkaisut (pl. väitöskirjat). Kuvion 4 luvut ovat absoluuttisia, ei kuviossa 3 käytettyjä määrääsimänteja.

KUVIO 4. Tarkasteluun arvottujen yhdeksän suomenkielisen monografian lähdeprofiilit (ei-tieteellisten lähteiden määrän mukainen järjestys)

Vaikka kaikissa tutkimuksissa on tarpeen siteerata klassikkoja ja avata ilmiön tutkimushistoriaa, tuoreimpien lähteiden pienimmät prosentit (tapaukset 2 ja 5) herättävät huolta. Kun tässä yhdeksän väitöskirjan aineistossa enintään viisi vuotta vanhoja lähteitä oli 30 %, niitä oli Holopaisen (2012, 3) mukaan Helsingin

yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan viidessä väitöskirjassa 27 %. Tapaukset 7 ja 9 ovat väitelleet hyödyntämättä käytännössä lainkaan vertaisarvioituja aikakauslehtiartikkeleita; Holopaisen (2012, 2) aineistossa lehtiartikkeleiden osuus lähdeluetteloista oli 25 %. Kaikkien tapaustemme 1–9 aihepiirit ovat sellaisia, että tuoreita ja kansainvälisiä lähteitä on saatavilla ja niiden hyödyntäminen olisi välttämätöntä.

Mieteliäimmäksi vie ei-tieteellisten lähteiden prosentiosuus tuoreimmista lähteistä. Tilannetta pahentaa, että myös viittä vuotta vanhemmissa lähteissä sama linja vaikutti säilyvän. Lisävalaistusta asiaan toisi tarkastelu, miten ja missä raportin osissa ei-tieteellisiä lähteitä on käytetty. Myös Holbrook (2010, 17) moitti Tarton ja Tallinnan yliopistojen väitöskirjojen lähdeluetteiloita samantyyppisestä laatuongelmasta.

Pohdinta

Analyysimme tulos kolmen yliopiston vuosina 2010–2016 julkaisemasta 171 väitöskirjasta voidaan tiivistää asettamiemme tutkimuskysymysten (ks. Johdanto) avulla näin:

- Rakenne (muoto, sisällön jäsentely): Runsas kaksi kolmasosaa väitöskirjoista oli monografioita. Artikkeliväitöskirjoista ($f = 53$) vain kahdeksassa oli minimimäärä eli kolme artikkelia. Kolme neljäsosaa artikkeliväitöskirjoista sisälsi pelkästään kansainvälisiä alkuperäisjulkaisuja, joita koskevat ohjeistukset poikkesivat toisistaan eri yliopistoissa. Alkuperäisjulkaisujen kirjoittajamäärä vaihteli välillä 1–7. Väitöskirjojen laajuuden vaihteluväli oli 31–539 sivua, ja ne oli jäsennetty 4–12 päälukuun.

Julkaisun pääosien (johdanto, teoria, metodit, tulokset, pohdinta) kombinaatiot vaihtelivat huomattavasti, samoin tapa keskusteluttaa empiirisiä tuloksia teorian kanssa.

- Lähestymistapa (tutkimuskysymykset, tutkimusote, aineistot): Tutkimuskysymykset olivat vallitsevasti kuvailevia, ja niiden määrä vaihteli suuresti sekä raportointimuodon (monografia vs. artikkelit) sisällä että niiden välillä. Kvalitatiiviset tutkimukset oli tavallisesti raportoitu monografioina, mutta kvantitatiiviset ($f = 26$) sekä artikkelitettä monografijulkaisuina. Eniten oli kerätty kysely- ja haastatteluaineistoa sekä erilaisia tekstiaineistoja. Kvalitatiivisten tutkimusten aineistoja oli tavallisesti teemoiteltu tai kategorisoitu ja kvantitatiivisten tutkimusten tarkastelu toteutettu melko yksinkertaisin tilastomenetelmin.
- Arvosanat: Tutkituissa yliopistoissa oli käytössä kolmenlaisia arviointiasteikoita ja kahta erilaista esitarkastusprosessityyppiä. Asteikolle 1–5 muunnettujen arvosanojen tyyppiarvo oli 4 ja keskiarvo 3.7. Artikkeliväitöskirjoissa moodi oli sama kuin arviointiasteikon maksimi eli 5.
- Lähteistö (määrä, laatu): Niukin lähdeluettelo käsitti noin 70 ja laajin noin 960 lähdetä; osittain eroja selittää raportoinnin muoto (monografia vs. artikkelit). Yhdeksän tarkempaan tarkasteluun arvotun monografiaväitöskirjan lähteiden laadussa oli niiden tuoreudella, kansainvälisyydellä ja tieteellisyydellä mitaten huomattavia eroja.

Jos tulokset pitäisi kiteyttää yhdeksi virkkeeksi, se voisi kuulua: ”Väitöskirjojen heterogeenisuus kaikkien tarkasteltavina olleiden

ominaispiirteiden suhteen oli paljon ennakoitua suurempi.” Punnitsemme seuraavaksi saalistamme hieman ”suurennetulla vaa’alla”:

Eskola (2004) kyseli Kasvatus-lehden pääkirjoituksessaan runsas kymmenen vuotta sitten, ”pitääkö kaikkien väitellä” ja ”onko väitöskirjan tekeminen sittenkään niin hyvä harrastus, että sitä sopii suositella ihan kaikille (emt., 472)”. Vastaus molempiin kysymyksiin tänään on selvästi kielteinen. Väitöskirja tohtorin kisällinnäytteenä on monin tavoin muuttunut. Tutkijakoulutus on ammattimaistunut, ja ohjaajat joutuneet tulospaineiden keskellä miettimään entistä tarkemmin, kuka hyväksytään tohtoriopiskelijaksi.

Tarkentuneen opiskelijavalinnan tavoitteena on yhtäältä vähentää ”matkalle uupuneita harrastajia” sekä kalliin ohjausasiantuntemuksen valumista hukkaan. Toisaalta halutaan turvata kasvatustalan julkaisuutoiminnan laatua ja määrää metristyvässä yliopistossa ja tuottaa – jos tällainen verbi sallitaan ihmisestä – kansainvälisesti kilpailukykyistä uutta tutkijatyövoimaa. Väittelijöitä ja väitöskirjan rakentamaa osaamista punnitaan enenevästi myös sen kannalta, miten tohtorit voivat palvella yhteiskuntaa yliopistolaitoksen ulkopuolisissa tehtävissä (OKM 2016a, 8–10). Lisääntyvät ja moninaistuvat odotukset kertovat yhtäältä, että väitöskirjan tekeminen ja ohjaaminen on edelleen yliopistotyön ydintä. Toisaalta niihin saattaa kätkeytyä myös ylimitoitettua pyrkimystä palvella liian monia yleisöjä, mikä voi tehdä ristivedon keskiöön asemoituvan väittelijän (ja hänen ohjaajansa) elämän tukalaksi.

Ahonen ja Viberg (2008) otsikoivat artikkelinsa kymmenen vuotta sitten väitteellä ”Väitösinflaatio rämettää yliopiston”. Heidän mukaansa väitöskirjoiksi tulisi hyväksyä vain tiedettä aidosti edistävät tutkimukset, koska ”jokainen perusteettomasti hyväksytty väitöskirja on julkisten verovarujen, yksityisten varojen ja rahoitusta anta-

neiden säätiöiden varojen tuhlausta – ja omiaan laskemaan tieteen laatua (emt., 310)”. Näkemystä tiedettä aidosti edistävästä tutkimuksesta on mahdotonta yksiselitteisesti määritellä, ja edistävyys on sidoksissa aikakautensa kollektiivisiin paradigmaattisiin valintoihin. Silti emme voineet 171 väitöskirjan aihepiirejä ja niiden tutkimuskysymyksien ratkaisutapoja katsellessamme välttyä pohdinnalta, mikä on joidenkin väitöskirjojen aito kontribuutio alamme tieteelliseen tiedonmuodostukseen. Jotkut lienevät olleet enemmänkin henkilökohtaisia työvoittoja sekä opiskelijalle että ohjaajalle, minkä hyvyttä tai hintaa voi sitäkin arvioida monin perustein.

Väitöskirjojen tasoa koskevaan spekulointiin kietoutuu väistämättä suora ja kätkeyty puhe rahasta. Artikkelit ja väitöskirjat ovat yliopistoille, tiedekunnille ja tohtorikouluille merkittävä tulonlähde. Millainen tutkimustehtävien ratkaisemisen autonomia ja rauha nuorelle tutkijalle mahdollistetaan suhteessa organisaation tutkintotavoitteiden saavuttamisesta tuloshorisontissa siintävään rahaan? Millaisista kriteereistä väittelijän kanssa yhteisymmärryksessä tai hänen ohitseen ollaan valmiita tinkimään tuotantolukujen ja läpivirtauskertoimien tasaisena pitämiseksi? Lyhytkantoiset tulospaineet eivät saisi hämärtää yliopiston päätävoitetta, että tänään väittelevät tohtorit vastaavat huomenna yliopistosta ja koko sen olemassaolon oikeuttavasta tieteestä. Jo nyt merkittävä osa tutkimustiedosta – etenkin säästeliäästi täydentävää rahoitusta saavilla aloilla – julkaistaan väitöskirjoina, koska henkilökunnan seniorijäsenten työaikaa hupenee yhä useammin muuhun kuin tutkimustyöhön (Rinne ym. 2012, 249–254; OKM 2016b, 64). Siksi väitöskirjojen laatu niin substanssin kuin metodologian osalta on erittäin tärkeä huolenpidon kohde.

Suomalaista tohtorikoulutusta on kokonaisuutena arvioitu kymmenen vuoden aikana kaksi kertaa: kansainvälinen arviointiryh-

mä julkaisi raporttinsa 2006 (Dill ym. 2006), ja kansallinen seuranta-arviointi ilmestyi vuonna 2011 (Niemi ym. 2011). Valitsemamme kiinnostuksen kohde eli itse väitöskirja oli kummassakin arvioinnissa sivussa, kun niissä keskityttiin pohtimaan ohjausjärjestelmän ja sen erilaisten osatekijöiden merkitystä. Teemaamme käsiteltiin seuranta-arvioinnissa (Niemi ym. 2011) väitöskirjavaihtimusten ja arviointikriteereiden läpinäkyvyyden kannalta ja todettiin, että varsinainen väitöskirjojen laadun arviointi ja turvaaminen on tiedekuntien (ohjaajat, oppiaineen vastuhenkilöt) vastuulla. Ryhmä tulkitsi, että ”väitöskirjojen tason katsotaan olevan yhteydessä korkeatasoiseen ohjaukseen väitöskirjan tekemisessä ja niiden esitarkastuksessa (emt., 44)” ja moitti, että ”väitöskirjakriteerit... kohdistuvat väitöskirjojen laajuuteen tai julkaisujen määrään eikä niinkään väitöskirjojen laatuun (emt., 31)”.

Laatu kuuluu vaikeasti yhteisymmärrystä saavuttaviin käsitteisiin, vaikka sitä edellä mainitussa arviointiraporttissakin käytetään yhteensä 89 kertaa. Tyypillisimmin se esiintyi laadunhallinta-yhdyssanana, joten laatu ei ole vain olemassa ja tunnistettavissa, vaan sen otaksutaan olevan myös hallittavissa. Katsomme tarjoavamme lisätietoa kolmen yliopiston väitöskirjakatsauksemme avulla, millaisia laatutekijöitä jopa ulkoisesti raporteista havainnoitavien piirteiden avulla voidaan tunnistaa kehitystyöhön. Kasvatustieteellisen alan väitöskirjan ohjaajille ja tekijöille olisi jo sinällään avartavaa tutustua lopputuotosten merkittävää erilaisuutta valottaviin tuloksiimme, vaikka tässä raportoidun aineiston harkinnanvaraisuus edellyttää varovaisuutta. Mietinnän arvoisia pohdinnan ja kehittämisen yksilöidymiä kohteita voisivat olla esimerkiksi seuraavat kysymykset:

- Millaisia yhteisiä sopimuksia tarvittaisiin artikkeliväitöskirjoihin?

- Millaisia väitöskirjan esitarkastuskäytäntöjä koskevia hyviä käytänteitä tulokset implikoivat?
- Millaista oppia erilaisista arviointiasteikoista ja -käytänteistä voisi ottaa?
- Millaisiin tutkimuskysymyksien ja niiden ratkaisumenetelmien kunnianhimoisuutta koskeviin havaintoihin kannattaisi ohjauksessa kiinnittää huomiota?
- Millaiselle lähdeluettelon laadukkuutta koskevalle ohjaukselle olisi käyttöä?

Emme halua sanoa edellä olevilla kehittämiskohteilla, että samantilaisuus ja yhdenmukaisuus olisivat väitöskirjojen laadun ainoa tae tai sen oikea tulkinta. Heterogeenisuus voi olla merkittävä innovaatioiden kasvualusta, mutta yhtä lailla se voi vaarantaa väittelijöiden yhdenvertaisen kohtelun ja onnistumismahdollisuuden.

Niemen työryhmä suositti, että tohtorikoulut ja -ohjelmat keskustelisivat väitöskirjojen laadusta ja vaatimustason yhdenmukaistamisesta (emt., 58–59). Tietääksemme niin ei ole tapahtunut ainakaan päätöksiä tai suosituksia tuottaneella tavalla. Hyvä tutkimus tai hyvä väitöskirja on monen tekijän summa. Yksioikoista vastausta ei ole, mitkä tekijät sitä todennäköisesti tuottavat, ja miten ne kulloisessakin tutkimustapauksessa yhdistyvät kokonaisuudeksi. Ratkaisu tuskin on niin yksinkertainen, että etsitään hyvä ohjaaja – vaikka ajattelutapa soveltuisi uusliberalistiseen henkilökeskeistyneeseen akateemiseen maailmaan.

Tässä artikkelissa kuvaavamme kolmen yliopiston arviointi on saamassa jatkoa. Keväällä 2017 Kasvatusalan valtakunnallisen monitieteisen tohtorikoulutusverkoston (FinEd) johtoryhmässä heränneen mielenkiinnon ansiosta kaikkien muidenkin kotimaisten yliopistojen kasvatustieteellisen alan väitöskirjat analy-

soidaan samalla tavalla samalta ajanjaksolta. Perusjoukkotutkimus antaa ajantasaisen kansallisen tilannekuvan, jolloin saadaan varmuutta artikkelissamme nyt kuvattujen tapausyliopistojen ilmentämien näkökohtien yleisyydestä.

Lähteet

- Asetus 526/2014. Opetus- ja kulttuuriministeriön asetus yliopistojen perusrahoituksen laskentakriteereistä annetun opetus- ja kulttuuriministeriön asetuksen muuttamisesta. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20140526>. (Luettu 12.6.2017.)
- Ahonen, P. & Wiberg, M. 2008. Väitösinflaatio rämettää yliopiston. *Kanava* 36 (3), 310–314.
- Aittola, H. 2004. Tohtorikoulutuksen ja väitöskirjojen laadunarvioinnin lähtökohtia ja jännitteitä. *Kasvatus* 35 (5), 473–484.
- Aittola, H. 2006. Mikä ohjaa väitöskirjojen arviointia? Teoksessa T. Aarrevaara & J. Herranen (toim.) Mikä meitä ohjaa? Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos, 177–193.
- Aittola, H. 2008. Doctoral education and doctoral theses – Changing assessment practices. In J. Välimaa & O.-H. Ylijoki (Eds.) *Cultural perspectives on higher education*. Dordrecht: Springer, 161–177.
- Aittola, H. 2017. Doctoral education reform in Finland – Institutionalized and individualized doctoral studies within European framework. *European Journal of Higher Education*. <http://dx.doi.org/10.1080/21568235.2017.1290883>, 1–13.
- Alila, K. & Parrila, S. 2011. Lapsen arki ja vuorovaikutus varhaiskasvatuksessa: Katsaus varhaiskasvatuksen väitöskirjoihin vuosina 2006–2010. Oulu: Ediva.
- Atjonen, P. 2015. “Your career will be over” – Power and contradictions in the work of educational evaluators. *Studies in Educational Evaluation* 45, 37–45.
- Bauerlein, M. 2013. Peer review and the productivity era. *Academic Questions* 26 (2), 141–147.
- Bourke, S. & Holbrook, A. 2013. Examining PhD and research masters theses. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 38 (4), 407–416.
- Burkarda, A., Knox, S., DeWalt, T., Fuller, S., Hill, S. & Schlosser, L. 2014. Dissertation experiences of doctoral graduates from professional psychology programs. *Counselling Psychology Quarterly* 27 (1), 19–54.
- Carter, S. 2008. Examining the doctoral thesis: a discussion. *Innovations in Education and Teaching International* 45 (4), 365–374.
- Dill, D., Mitra S., Jensen, H., Lehtinen, E., Mäkelä, T., Parpala, A., Pohjola, H., Ritter, M. & Saari, S. 2006. PhD training and the knowledge-based society: an evaluation of doctoral education in Finland. Publications of the Finnish Higher Education Evaluation Council 1.

- Eskola, J. 2004. Pitääkö kaikkien väitellä? *Kasvatus* 35 (5), 469–472.
- Gringeri, C., Barusch, A. & Camhron, C. 2013. Examining foundations of qualitative research: A review of social work dissertations, 2008–2010. *Journal of Social Work Education* 49 (4), 760–773.
- Hannukainen, K. & Brunila, K. 2017. ”Jokainen verissä päin sitä omaa edistää”. *Tutkijakoulutus, tieto ja tutkijuus tietokapitalismissa*. *Aikuiskasvatus* 38 (2), 96–107.
- Hiltunen, K. & Pasanen, H.-M. 2006. Tulevat tohtorit. *Jatko-opiskelijoiden kokemukset ja arviot tohtorikoulutuksesta 2005*. Opetusministeriön julkaisu 48.
- Holbrook, J. 2010. A report on the quality of PhD theses in education within Estonia. http://www.pedagogicum.ut.ee/sites/default/files/www_ut/quality_of_phd_theses_in_education.pdf. (Luettu 12.6.2017.)
- Holbrook, A., Bourke, S., Fairbairn, H. & Lovat, T. 2014. The focus and substance of formative comment provided by PhD examiners. *Studies in Higher Education* 39 (6), 983–1000.
- Holbrook, A., Bourke, S. & Fairbairn, H. 2015. Examiner reference to theory in PhD theses. *Innovations in Education and Teaching International* 52 (1), 75–85.
- Holopainen, M. 2012. Väitöskirjojen lähteet ja niiden saatavuus valtiotieteissä – lähdeanalyysin tuloksia. *Signum* 40 (1), 1–8. <https://journal.fi/signum/article/view/5050/4568>. (Luettu 13.6.2017.)
- Horton, G. & Hawkins, M. 2010. Content analysis of intervention research in social work doctoral dissertations. *Journal of Evidence-Based Social Work* 7 (5), 377–386.
- ICMJE 2017. Defining the role of authors and contributors. International committee of medical journal editors. <http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html#two>. (Luettu 7.6.2017.)
- Kivirauma, J. 1998. Sivistyshistoriaa, faktoreita ja tulkintaa – Suomalaiset väitöskirjat 1900-luvulla. *Kasvatus* 29 (1), 13–22.
- Kyvik, S. 2014. Assessment procedures of Norwegian PhD theses as viewed by examiners from the USA, the UK and Sweden. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 39 (2), 140–153.
- Kyvik, S. & Ihune, T. 2015. Assessing the quality of PhD dissertations. A survey of external committee members. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 40 (5), 768–782.
- Lindsay, S. 2015. What works for doctoral students in completing their thesis? *Teaching in Higher Education* 20 (2), 183–196.
- Niemi, H., Aittola, H., Harmaakorpi, V., Lassila, O., Svärd, J., Ylikarjula, J. & Hiltunen, H. & Talvinen, K. 2011. Tohtorikoulutuksen rakenteet muutoksessa. Tohtorikoulutuksen kansallinen seuranta-arviointi. Korkeakoulujen arviointineuvoston julkaisu 15.
- Nummenmaa AR & Soini, H. 2009. Akateeminen ohjaus tiedeyhteisössä. *Kasvatus* 40 (5), 432–442.

- OKM. 2016a. Tutkijanuran tilannekuva. Tutkijanuratyöryhmän loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2.
- OKM. 2016b. Yliopistolakiuudistuksen vaikutusten arviointi. Loppuraportti 30.6.2016. Owl group. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 30.
- Qin, L. 2017. Structuralization of doctoral education in Germany: An interdisciplinary comparison. *European Journal of Higher Education*. <http://dx.doi.org/10.1080/21568235.2017.1290876>, 1–15 (luettu 7.6.2017).
- Saarinen, J. 2005. Vuosina 1994–2004 julkaistujen kasvatustieteellisen alan väitöskirjojen analyysia. http://www.helsinki.fi/vokke/Tyoryhmat/Liite1_Saarisen_raportti_301105.pdf. (Luettu 13.5.2017.)
- Sharmini, S., Spronken-Smith, R., Golding, C. & Harland, T. 2015. Assessing the doctoral thesis when it includes published work. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 40 (1), 89–102.
- Rinne, R., Jauhiainen, A., Simola, H., Lehto, R., Jauhiainen, A. & Laiho, A. 2012. Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa: Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 58.
- Roberts, T. & Shambrook, J. 2012. Academic excellence: A commentary and reflections on the inherent value of peer review. *Journal of Research Administration* 43 (1), 33–38.
- Rothwell, D., Tach, L., Blumenthal, A. & Akesson, B. 2015. Patterns and trends of Canadian social work doctoral dissertations. *Journal of Teaching in Social Work* 35 (1–2), 46–64.
- UEF 2016. Itä-Suomen yliopisto. Jatko-opinto-opas 2016–2017. <http://www.uef.fi/documents/10184/97102/UEF+jatko-opinto-opas+2016-2017.pdf/35bc66f1-cf01-4f6a-b819-d357363d9066>. (Luettu 7.6.2017.)
- Valo, M. 2013. Monografia vai artikkeliväitöskirja? Yliopistopedagogiikka. <https://lehti.yliopistopedagogiikka.fi/2013/04/08/monografia-vai-artikkeli-vaitoskirja/> (luettu 9.6.2017).
- Vehviläinen, S. 2014. Väitöskirjaohjauksen mallit ja opiskelijan osallistuminen. *Kasvatus* 45 (1), 49–64.
- Vokke 2006. Kasvatustieteellisen alan tohtorikoulutuksen kehittäminen. <http://www.helsinki.fi/vokke/Tyoryhmat/Loppuraportti.pdf>. (Luettu 5.6.2017.)
- Vipunen. 2017. Opetushallinnon tietopalvelu. <https://vipunen.fi/fi-fi>. (Luettu 5.6.2017.)

Hannu Simola

Suomalaisen peruskoulun-opettajan politiikkapuhe 1990-luvun lopulla¹

Suomalaisten opettajien koulutuspoliittisista käsityksistä ja asenteista on hämmästyttävän vähän tietoa. Artikkelinsa 'Opettajat ja peruskoulun uudistaminen' alussa Hannu Rätty kollegoineen (1997) kirjoittaa, että opettajien koulutuspoliittisia asenteita ei ole sitten 1960-luvun juuri tutkittu. On vaikea tulkita tätä kiinnostumattomuutta muuten kuin siten, ettei opettajien mielipiteitä pidetty tärkeinä: opettajia ei nähty kovin merkityksellisinä koulutuspoliittisina toimijoina.

Tässä artikkelissa yritän vetää yhteen 1990-luvun loppupuolella virinneen opettajien koulutuspoliittista ajattelua kartoittavan tutkimuksen tuloksia. Pyrkimykseni on siis hahmottaa suomalaisen peruskoulunopettajan kuvaa koulutuspoliittisena toimijana erityisesti EGSIE- ja NOS-tutkimushankkeissa² 1990-luvun lopulla tekemiemme haastattelujen pohjalta. Tässä piirretään siis kuvaa suomalaisesta opettajasta koulutuspoliittisena toimijana hieman ennen PISA myllerrystä, joka muutti olennaisesti paitsi käsitystä suomalaista peruskoulutuksesta myös suomalaisen opettajan minäkuvaa.

¹ Alkuperäisteksti on esitelmä DEMKOn Opettajan päivän 30-vuotisjuhlassa minaarissa, Helsingissä 18.1.2003

² EUn rahoittama kahdeksan maan tutkimushanke *Education Governance and Social Integration and Exclusion in Europe* (EGSIE, 1998-2000) ja Pohjoismaiden neuvoston rahoittama neljän maan tutkimushanke *Decentralization and Professionalism: The Construction of the New Teacher in the Nordic Countries* (NOS, 1998-2000).